

UDK 821.163.4.09-32Lalić M.

Izvorni naučni rad

Lejla VESKOVIĆ (Bijelo Polje)

lejlagene@yahoo.com

NOVA ČITANJA ROMANA *LELEJSKA GORA* MIHAILA LALIĆA

Rad nastoji da u okviru teorijskih koncepata novog istoricizma i kulturnog materijalizma ponudi drugačija čitanja romana *Lelejska gora* Mihaila Lalića. U radu se skreće pažnja da praksa čitanja romana kao političke legitimacije ideja NOB-a nije utemeljena u tekstu. Roman je moguće čitati kao disidentsko štivo u krajnjoj liniji. U radu se takođe *Lelejska gora* čita kao egzistencijalistički roman budući da ispituje univerzalne ideje tjeskobe, otuđena, pobune i angažmana koje se vezuju za egzistencijalnu prozu. U žanr egzistencijalnog romana Lalić uvodi novinu da se na tragu anarhizma ispituju mogućnosti pobune čovjeka protiv društva ali i kosmičkog poretka. Ispitivanjem mogućnosti borbe za slobodu ličnosti i društva roman se stilski nadovezuje na tradiciju herojske epike koja je takođe njegovala kult borbe za slobodarske ideale. Rad takođe ispituje na koji način se figura žene i romantične ljubavi uklapa u tekst koji ovaploćuje humanističke ideale apsolutne slobode čovjeka od bioloških, društvenih i kosmičkih stega.

Ključne riječi: *Mihailo Lalić, Lelejska gora, pobuna, sloboda*

Književna kritika roman *Lelejska gora* Mihaila Lalića opisuje kao izdanak modernog romana pisanog na principima socijalističkog estetizma u kome se tehnikom unutrašnjeg monologa pripovijedanjem u prvom licu obrađuju teme iz NOB-a. Roman je duboko ukorijenjen u književno-istorijske tokove svoga vremena koje je tražilo od pisaca da ispune dug prema revolucionarnoj borbi i prema socijalističkoj izgradnji, ali i da grade nove „moderne“ književne forme na temeljima estetizma, formalizma i avangardizma.¹ Lalić je uspio da na pozadinu romansirane istorije koja zadovoljava književnu politiku svoga vremena nadogradi tekst u formi poeme u prozi koji svojim smislima transcendiru stvarnost na koju se odnosi.

¹ Vidi: Palavestra (1972); Deretić (1983); Minić (1984).

Društvenu stvarnost romana ispisuju sukobi partizana i četnika za vrijeme tzv. osijeka revolucije 1942. u okupiranoj Crnoj Gori kada su glavnine partizanskog odreda povučene u Bosnu, a pojedini mještani ostavljeni da kao ilegalci drže uporište u narodu i šire ideje komunizma. Sižejna linija prati romansiranu istoriju revolucionara Lada Tajovića koji se igrom slučaja odvaja od već razbijene partizanske čete i bježeći od hajke četničkih hordi sakriva se u Lelejsku goru. U primordijalnom stanju Lelejske gore Ladova ličnost se svodi na nagone i reflekse koji mu pomažu da spasi ucijenjenu glavu. U atmosferi poremećenog prirodnog, društvenog i kosmičkog poretka Lado uzima pravdu u svoje ruke i po mjeri svojih ideala zavodi red u Leleji. Kolateralna šteta su Ladove oslabljene moralne kočnice koje nisu opterećivali ni Lada ni kritiku, jer se na moralna zgrešenja u ime ideologije gledalo kao na prirodni put koji moraju da pređu buduće narodne vođe.

Ideologijski potencijal u romanu izvlači se iz sukoba ideja klase koja je htjela da ustoliči komunizam i dijela te iste klase koja je htjela da sačuva poredak održavan na trojstvu kralja, srpstva i pravoslavlja. U borbi za privilegije potonji su predstavljeni kao skloni interesnoj saradnji sa italijanskom okupacijom. Narod je predstavljen kao dezorijentisana masa nezainteresovana za slobodarske ideje koje će im donijeti svijetlu budućnost, već isključivo za očuvanje gole kože i mogućnosti špekulacije u ratnom bezakonju. Na revolucionarne teme i Drugi svjetski rat gleda se sa vremenske distance iz ugla pobjednika, pa je stoga Lelejska gora i čitana kao katekizam Komunističke partije.

Ako se čitalac odvoji iz Ladovog ideološkog svjetonazora, zapaziće da je narodnoj masi sličan, jer mu je glavni interes „hrana i džebana“, a ne razlikuje se ni od četnika, pošto i Lado hoće da sveti svoje mrtve, hara po udovicama, otima, zastrašuje i batina. Indoktrinirani čitalac mu gleda kroz prste na počinjena zlodjela i nestašluke, jer ne mjere se istim aršinima partizanska i izdajnička „skretanja ulijevo“.

Kada je došlo vrijeme da gubitnici koje je Lalić „pošteno ocrnio“ konstruišu kulturni prostor po svojoj mjeri, oni su ga kao nepodoban ideologem izbrisali iz tog prostora. Zagovarači rehabilitacije četništva su moguće požurili da izbace Lalića iz sistema obrazovanja, jer se *Lelejska gora* može čitati kao preteča izjednačavanja četnika i partizana.

Lado se izgovara za svoje zločine time što su oni počinjeni u ime uzvišene ideologije, a ne sitnih interesa:

„Ja nijesam izdajica. Sve drugo jesam: lažov, lupež, ženskar pomalo. I ubica sam, kad mi dođe s ruke, i da zavedem i podvalim – samo u izdaju sigurno neću, to je tabu!“ (LG, 360).

Iako u romanu nije ponuđeno razmišljanje Ladovih neprijatelja o svom ponašanju, ne treba isključivati da je sličnim riječima o sebi mogao da se izja-

sni i prosječan četnik iz Lelejske gore, pošto su i oni nesumnjivo imali svoje ideale i ideologiju. Za čitaoca koji na četničke i partizanske žrtve ne gleda kao na „naše i vaše mrtve“ zločini u ime ideologije jednako su za osudu.

Lelejska gora se u nastavi tradicionalno obrađivala kao tekst koji se stavlja na stranu komunizma u sukobu partizana i četnika. Ako se izuzme da je djelo namjenski korišteno za legitimisanje komunističke vlasti, može se pretpostaviti da je do zabune moglo da dođe zbog pripovijedanja u prvom licu, iz ugla partizana Lada Tajovića koji se nedvosmisleno stavlja na stranu komunizma. Čitalac koji je neopterećen ovim sukobom u tekstu ne pronalazi razloge da bilo partizane bilo četnike uzima kao modele ponašanja, jer im se može prigovoriti za ista nedjela. Izbacivanje *Lelejske gore* iz nastave, umjesto njenog naknadnog čitanja, je novi pokušaj zloupotrebe romana u političke svrhe bez ikakvog povoda u samom tekstu.

Čitalac sklon pretjerivanju može da tumači koncipiranje lika Lada Tajovića čak i kao latentnu kritiku komunističke vlasti. Lalić je mogao da zna na osnovu iskustva svog zemljaka Milovana Đilasa da sve dok ti je „izdaja tabu“ drugovi neće da zalaze u „moral tvoje anatomije“. U prilog ovom pretjerivanju ide Đilasova pokajnička izjava na Trećem plenumu da su mu drugarske kritike otvorile oči i da mu je „đavo pao sa duše“. U romanu *Lelejska gora* đilasovštinu širi upravo đavo. Rasprave između Lada i đavola mogu se tumačiti kao društveni pregovori između rezidualne komunističke ideologije i emergentne struje koja traži veću utemeljenost komunizma u praksi, ali ne i njegovo ukidanje, jer bi takvi zahtjevi poremetili umjetničku vrijednost teksta.

Već je ukazano da vrednovanje romana koje se izvodi iz sižejne linije kao sukoba slobodarskih partizana i izdajničkih četnika je površinsko i izmanipulisano budući da na planu sukoba ideologija roman ne nosi ni estetsku, ni idejnu vrijednost. Komunizam u romanu je simbol a ne zagovarana ideologija.

U romanu *Lelejska gora* hronotop, likovi i ideje transcendiraju svoje primarno značenje i prevazilaze granice teksta. Iza linije matriksa *Lelejska gora* postaje mikrokosmos, rat i revolucija zgusnuti život, komunizam nada i smisao, narod everyman, a Lado čovjek-demon. *Lelejska gora* je prostor utvara, magli, pećina, bespuća i ambisa koji ipak skriva ostatke rajskih vrtova na koja je Lado jednom i nabasao. Rat i revolucija su scenografija po kojoj divljaju buka i bijes, a narod na toj pozornici je glumac rastrgnut između erosa i tanatosa čije individualne sudbine ilustriraju varijante ljudskog pada.

Čitalac iščitava ova fatalistička značenja između redova pa mirno prelazi preko Ladove izjave da:

„kad bijemo, ubijamo i ginemo – činimo to za komunizam, za zanosnu mješavinu nade i smisla.“ (LG, 544).

Književnost poznaje i druge likove koji su ubijali zbog ideja i (be) smisla, pa su čitaoci besprekornog morala ipak bili na strani ubica i zločinaca. Uspostavljeni „objektivni korelativ“ se tumači kao razlog identifikacije čitalaca sa negativnim likovima. Naime, u romanu se nudi skup objekata, situacija, lanac događaja, koji su formula određene emocije, pa date eksterne činjenice uzrokuju čulno iskustvo, to jest emociju (Eliot: 1950, 121–126). Odnosno u krajnjoj liniji recipijent na osnovu ponuđenog kulturnog uzroka prepoznaje određenu strukturu osjećaja koja mu je bliska.

Možemo pretpostaviti da čitalac u romanu prepoznaje univerzalne ljudske emocije straha koje proizilaze iz „specifične egzistencijalne situacije“. Egzistencijalnu situaciju uzrokuju prerogativi ljudskog roda – teret slobode, slobodna volja i mogućnost izbora. Roman propituje učenje filozofske antropologije koja čovjeka vidi kao nedovršeno biće a smisao ljudskog postojanja kao ljudsku težnju da realizuje svoju urođenu prirodu kroz prihvatanje nezavisnosti i slobode. Lelejska gora funkcioniše poput Zone Andreja Tarkovskog kao mitski međuprostor koji ispunjava skrivene želje. Skrivena Ladova želja pokazalo se bila je univerzalna ljudska potreba da „vodi svoj život, a ne naprosto da živi“.

U zoni Lelejske gore sav teret ljudskog postojanja u svom ogoljenom obliku obrušio se na Lada. Lado nema mogućnosti da osjećaje bezdomnosti, odvojenosti i konačnosti zamagljuje identifikacijom sa grupom ili konformizmom jer su mu uskraćeni i ovi samoobmanjujući društveni mehanizmi.

U tekstu su navedene okolnosti koje opravdavaju osjećaje usamljenosti, obamrlosti i prestrašenost. Lado je stvarno prepušten sam sebi i otuda osjećaj usamljenosti, Lado nema krov nad glavom, hranu i odjeću – otuda osjećaj obamrlosti, Lada žele da ubiju – otuda strah od smrti. Već je ukazano da je u romanu pojavni svijet nije nosilac značenja već da je samo negativ svijeta ideja koji je pravi interes romana. Čitalac zato i naslućuje da pomenuti osjećaji prevazilaze svoje pojavne granice i evociraju nešto od metafizičkog užasa svijeta u koji smo bačeni. Lado se pobunio protiv metafizičkog užasa zato mu čitalac prašta zemaljske grijeha. Lado i sam sebi prašta grijeha što ga razlikuje od drugih pobunjenika u ime čovjeka kao što su Raskolnikov i Magbet. Njih dvojica nisu izdržali, ali Lado jeste:

„Moj spor sa svijetom primiće se kraju; pogodba je da on bije i da ja bijem, pa da niko ništa ne dobije. Ne kajem se savjest mi je mirna: bio sam se zainatio da natjeram zlo na bolje, a to i jačima teško ide.“ (LG, 445).

Lelejska gora se može smatrati egzistencijalnim romanom jer obrađuje teme koje proizilaze iz specifične ljudske egzistencijalne situacije kao što su otuđenosti, suvišnosti, besmislenosti, revolt i bunt. Lado se razlikuje od drugih egzistencijalnih junaka, jer je njegova pobuna aktivna, okrenuta ka svijetu

koji želi i uspijeva da oblikuje po svojoj mjeri. Kad je gladan ulovi bika, kad želi novo odijelo on otme oficirsko, kad poželi ženu nasrne na najljepšu, kad mu neko stane na put Lado se ne sklanja nego ga smakne, kad mu neko učini krivo Lado se osveti da ovaj zna šta ga je i zašto baš to snašlo. Njegov revolt je otvoren i komunikativan, pa zato kraj njega ostali egzistencijalni buntovnici djeluju kao anestetizirani pozeri.

I ovi razbojnički Ladovi postupci se ne čitaju kao prekršaji nego kao koraci ka apsolutnom osvajanju slobode. Lado sam sebe suočava sa strahom samo da bi ga prevazišao i postavio nove granice onoga što čovjek smije. Krajnja konsekvencija je osvajanje slobode od boga. Otud pojava đavola u romanu čija funkcija nije samo da širi „đilasovštinu“ nego i da figurira kao Lado alter-ego s kojim se on najzad i stopio. I figura đavola je stoga izložena načelu podvojenosti koji je u osnovi strukture romana, a odnosi se na mjerenje svih stvari po ovozemaljskim i onozemaljskim aršinima.

Lelejska gora se može čitati i kao bildungsroman. Roman prati rast i sazrijevanje Lada Tajovića. Sazrijevanje se ne odnosi na ideološko sazrijevanje mladog revolucionara. Lado Tajović prije treba da sazrije u Robin Huda svoga kraja čija djela treba da se urežu u kolektivnu svijest kao udaljeni san o slobodi o kom će sužnji kroz gusle da propjevaju „kad naiđe Arslan-pašina godina“. Osvajanje slobode se zamišlja kao neprekidan proces koji se neće zatrijeti sve dok ima neko da nosi „Bacanovu kapu“, odnosno dok je makar jedan čovjek u Lelejskoj gori san o ljudskoj slobodi je dostižan.

Kompletna istorija se sagledava kao kretanje naroda prema dostizanju humanističkog ideala apsolutne slobode čovjeka od bioloških, društvenih i kosmičkih stega. Kolektivno oslobođene ostvaruje se kroz revoluciju, a komunizam je samo simboličan korak naprijed prema dosezanju te slobode.

Možemo zaključiti da kada se komunizam podvrgne principu podvojenosti svojstvenom ovom romanu tada, ili se traži njegova revizija, ili se na nje ga gleda kao na simboličnog nastavljača slobodarske tradicije herojske epike.

Često se teoretiše kako se ljudska egzistencijalna ograničenost prevazilazi kroz ljubav. *Lelejska gora* se ogleda na duh herojske epike koji ne baštini kult romantične ljubavi. Uloga spasitelja ljudskog roda u romanu je povjerena revoluciji, a ne ljubavi. Otuda ne čudi što Lado svoju romantičnu upletenost vidi prije kao svoju slabost, negoli snagu.

Interesantno je da je ljubavni odnos Lada i Nede izuzet iz generalnog principa podvojenosti, pa ova zemaljska ljubav nema svoje onozemaljsko značenje. Ljubav između muškarca i žene nema uzvišeni smisao koji transcendiraju javni svijet. Ljubav na zemlji ima svoju biološku funkciju, ona je sublimacija seksualnog instinkta, ima i svoju društvenu pozadinu, Lado se konačno odobro-ljava da pozove trudnu Nedu kući kad je zafalio još jedan par ruku u njivi.

Istini za volju žene u Lelejskoj gori nisu predstavljene kao iracionalna i mušičava stvorenja, već su rame uz rame sa muškarcima i u ratu i u domaćinstvu. Ni Neda ne idealizuje svoju vezu sa Ladom nego na nju otvoreno gleda kao na svoju osvetu svekrvi koja je optuživala da je nerotkinja. Muškarci se takođe ophode prema ženama kao prema sebi jednakim. Lado se ne libi da išiba i opljačka staricu koja je zbog dobrih veza do tada neometano lovila u mutnom.

Uzvišene ideje lijepog i dobrog koje se tradicionalno vezuju za ljubav povremeno bljesnu u Ladovoj fascinaciji mrtvom dragom koja ove ideje ova-ploćuje. Proviđenje mrtve Vidre, kada je prizove Ladova mašta ili halucinacija, ukaže nam se kao posjeta lijepog i dobrog s onog svijeta. Ladova ljubav prema Vidri ostala je samo fascinacija i za njenog života, a pošto slične kvalitete ne pripisuje svom odnosu sa Nedom, možemo zaključiti da je u romanu realizovana ljubav isključivo ovozemaljska stvar.

Ponudeno čitanje *Lelejske gore* je pokušaj da se tradicionalna kritika osvježi novijim tumačenjima koja neminovno proizilaze u susretu različitih kulturalnih energija. *Lelejska gora* je dio trilogije pa bi tumačenje svakako bilo obuhvatnije da je roman tumačen u odnosu na svoju trilogijsku cjelinu.² Zdravko Velimirović je snimio istoimeni film 1968. po scenarijumu koji se adaptirao Branimir Šćepanović. Upporedna analiza romana i filmske naracije svakako bi dodatno osvijetlila neka od ovdje spomenutih stanovišta.

Lelejska gora je vrijedno svjedočanstvo o ljudskoj prirodi koje hvata sav raspon ljudskih niskosti i uzvišenosti u ekstremnim okolnostima rata i revolucije. Po snazi svog umjetničkog izraza spomenik je ljudskim stradanjima u Drugom svjetskom ratu u ravni sa zbirkom pripovijetki *Oproštaj s Marijom* kakav su mogli da izgrade samo očevici i neposredni učesnici rata kao što su bili Mihailo Lalić i Tadeuš Borovski.

Literatura

- Bečanović, Tatjana. 2006. *Poetika Lalićeve trilogije*. Podgorica: Crnogorska akademija nauka i umjetnosti.
- Deretić, Jovan. 1983. *Istorija srpske književnosti*. Beograd: Nolit.
- Eliot, T.S. 1950. *Hamlet i njegovi problemi. U Izabranim Esejima*. New York: Harcourt, Brace & World
- Lalić, Mihailo. 1965. *Lelejska gora*. Beograd: Nolit.
- Minić, Vojislav. 1984. *Kritičari o Mihailu Laliću*. Beograd: Nolit.
- Palavestra, Predrag. 1972. *Posleratna srpska književnost*. Beograd: Prosveta.

² Vidi: Bečanović (2006).

Lejla VESKOVIĆ

NEW READING OF MIHAILO LALIĆ'S *LELEJSKA GORA*

Taking the perspective of new historicism and cultural materialism, the present paper attempts to offer a different reading of Mihailo Lalić's novel *Lelejska Gora* (The Wailing Mountain). The author draws attention to the fact that the practice of reading the novel as a political legitimacy of the National Liberation War's ideas is not grounded in the text. After all, the novel can be read as a dissident text. The paper also provides an interpretation of *Lelejska Gora* as an existentialist novel given that it examines the universal ideas of anxiety, alienation, rebellion and engagement related to the existentialist prose. Lalić, however, introduces a novelty in the genre – examining the possibilities of rebellion of man against society and the cosmic order, in conjunction with anarchism. By examining the capabilities of the struggle for freedom of the individual and society, the novel is a stylistic continuation of the tradition of heroic epics which also fostered a cult of the struggle for libertarian ideals. Finally, the paper examines the way in which the figure of woman and romantic love fit into the text that embodies the humanist ideals of absolute freedom of man from the biological, social and cosmic restraints.

Key words: *Mihailo Lalić, Lelejska Gora, rebellion, liberty*